

УДК 027.5(=161.1)(497.11 Београд)“1920/1944”

doi: 10.19090/cit.2023.43.52-60

Прегледни рад

Руска јавна библиотека у Београду

Леонид Кампе

Народна библиотека Србије, Београд

leonid.kampe@nb.rs

Сажетак

Руска јавна библиотека која је постојала у Београду између два светска рата била је друга по величини руска библиотека ван Русије. Свој живот почела је као скромна збирка књига Сверуског савеза градова. Експанзију доживљава после 1928. године, када прелази под надзор новооснованог Руског комитета за културу. Преживљава Други светски рат, током којег добија титулу највеће руске библиотеке ван Русије. Званично престаје са радом по ослобођењу Београда, када зграду Руског дома преузима Совјетски Савез. Богати фонд постепено нестаје, све до осамдесетих година прошлог века.

Циљ овог рада је да библиотекарској и широј јавности скрене пажњу на институцију која је представљала један од битних чинилаца културног живота Београда све до краја Другог светског рата.

Кључне речи: Руска јавна библиотека, Београд, Србија, „бела“ емиграција, Руски дом, развој, Други светски рат

Увод

Једна од највећих јавних библиотека која је радила у Београду до завршетка Другог светског рата била је Руска јавна библиотека у Београду (Русская публичная библиотека в Белграде). Нажалост, њен рад, а нарочито њен трагичан завршетак, никада нису били интересантна тема за домаће истраживаче и историчаре. Разлоге томе треба тражити у сложеним политичким и идеолошким приликама у којима је радила за време рата, као и у начину на који је уништена. Из истих разлога постоји веома мало сачуваног архивског материјала који би директно сведочио о њеном животу и раду, а научни радови који су до сада објављени на ову тему говоре о Библиотеци углавном веома површно, узгредно, скоро по правилу уз навођење истих података. Свакако да овде има неколико изузетака које би требало посебно истаћи. То је, пре свега, рад великог познаваоца руске „беле“ емиграције у Србији Алексеја Арсењева *Људи и књије: йородица Малињин и њихова библиотјека*, као и двотомна књига руског историчара Виктора Косика *Шта ме брѣа за вас, шрошоари Београда? Опледи о руској емиграцији у Београду, 1920–1950 године*.

Циљ овог рада је да на објективан начин (колико је то уопште могуће) широј јавности скрене пажњу на институцију која је представљала један од битних чинилаца културног живота Београда између два светска рата, као и током и крајем Другог светског рата.

Период између два светска рата

Октобарском револуцијом 1917. године, у Русији је започео крвави грађански рат, који је трајао до 1923. године (по неким историчарима чак и до 1925). Ратна страдања, отимање имовине од стране бољшевика и честе физичке ликвидације „класних“ и „идеолошких непријатеља“ натерали су више од два милиона припадника племства, интелигенције, официра и осталих присталица дотадашњег друштвеног уређења да напусте Русију. Овај егзодус, који је свој врхунац достигао 1920. године, сматра се највећим политичким прогоном у досадашњој историји. Како је тадашња Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца била прва држава која је широм отворила врата овим избеглицама, значајан део је управо њу изабрао као место свог привременог или коначног боравка.

Напуштајући домовину и бежећи од „црвеног терора“, Руси су успевали са собом да понесу само највеће драгоцености: грумен руске земље (најчешће у кутији за чај), породичне фотографије, лични накит и најмилије књиге. Како један од емиграната сведочи, управо „ове књиге су нам помогле да Русију не заборавимо, да је памтимо, да се поносимо њеном историјом и њеном књижевношћу“.¹ Зато не чуди колико су Русима библиотеке биле важне. Поред личних колекција књига, бројни савези, удружења, друштва и остале институције које су Руси формирали на територији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одмах по свом доласку по правилу су стварали и своје библиотеке. Оне су биле један од начина очувања руске емиграције као јединствене социјалне групе и, према својој масовности и доступности ширим масама Руса у Србији, можда и најбитније културне установе.²

Једна од првих које су Руси основали у Београду била је библиотека представништва Сверуског савеза градова у Краљевини СХС. Сверуски савез градова (Всероссийский союз городов) је хуманитарна организација основана у Москви 1914. године са циљем обезбеђивања медицинске неге и смештаја избеглицама током Првог светског рата. Свој рад наставила је и током грађанског рата у Русији и касније, бринући се о руским избеглицама широм Европе. Руска библиотека Сверуског савеза градова формирана је 1920. године, одмах по доласку првог већег таласа руске емиграције, а као почетна основа послужио је дар једне Српкиње која јој је поклонила 100 руских књига.³ Интересантно је да сви историчари (и у Русији и у Србији) помињу овај поклон као основу фонда, али нико од њих не наводи име дароатељке. Како се ради о изузетно великом и вредном дару, а нису доступни било какви материјални докази за ову тврдњу, може се претпоставити да је племенита дама желела да остане анонимна. У сваком случају, руска заједница јој је остала захвална на тако вредном и значајном поклону.

Просторије Руске библиотеке Сверуског савеза градова налазиле су се на првом спрату палате Академије наука (улаз из Јакшићеве улице број 2). У овим безусловним просторијама библиотека није била само дом књиге, већ и место сусрета, састанака, семинара, расправа, промоција и других културних збивања. Њен фонд је средином 20-их година бројао преко 20.000 издања. Финансирање је вршено из претплате. Она је износила пет динара месечно по изнајмљеној књизи, док се сваки пут тражила уплата депозита од 150 до 200 динара, који би читалац повратио након што врати књигу. О овоме у једном свом писму из јануара 1926. године говори тадашњи управник библиотеке Вјачеслав Викторович Хомицки (Вячеслав Викторович Хомицкий, 1875–19??). Његова плата износила је 1350 динара, а његов помоћник и руководиоци покрајинских библиотека су примали само по 500 динара месечно. Иако је приход библиотеке од претплате износио више од 7000 динара месечно, она је била у веома тешкој материјалној ситуацији⁴. Додатни проблем представљала је и чињеница да је њен покровитељ Сверуски савез градова 1926. године у Југославији престао са радом, његова архива је пренета у Праг, а у Београду је остао само специјални представник Виктор Диодорович Брјански⁵ (Виктор Диодорович Брянский, 1868–1944), који је и управљао библиотеком.

Одржавање оволике збирке очигледно је било превелики терет за Сверуски савез градова, па се он почетком 1928. године обраћа Државној комисији за руске избеглице са молбом за помоћ. Решење за овај, а изгледа и за низ осталих проблема руске заједнице, пронађено

¹ Виктор Иванович Косик, *Что мне до вас, мостовые Белграда?* (Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения, 2007), 39.

² Алексеј Ј. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији, утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2010), 85.

³ Тома Миленковић и Момчило Павловић, *Беломиграција у Југославији 1918–1941* (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 236.

⁴ Ирина Олеговна Костина, *„Библиотечное дело в Зарубежной России 1920–1930-х гг.“* (докт. дис., Московский государственный университет, Москва, 2005), 79.

⁵ Исто.

је у Руском комитету за културу. Он је установљен на основу споразума Министарства иностраних послова, Министарства просвете и президијума Државне комисије за руске избеглице. На првој седници комитета, одржаној 29. маја 1928. године, шеф Државне комисије Александар Белић нагласио је да је циљ нове организације успон и развој оних аспеката живота „без којих припадник руске интелигенције себе сматра искљученим из културног живота – науке, књижевности и уметности, у коме заузима достојно [...] место“. На истој седници одлучено је да Руски комитет за културу формира Руску јавну библиотеку, Руски књижевни и уметнички часопис, Руско издаваштво, Руски научни институт (РНИ) и Руске студије уметности (музичке, ликовне и позоришне). За председавајућег комитета је изабран управо Александар Белић.⁶ Стављањем библиотеке под контролу Руског комитета за културу, она мења име у Руска јавна библиотека у Београду (Русская публичная библиотека в Белграде), добија просторије унутар Српске академије наука на трајно коришћење, а додељена су јој и месечна средства у износу од 22.000 динара, под условом да се на куповину књига потроши најмање 10.000.⁷

Током наредних неколико година књижни фонд Руске јавне библиотеке у Београду осетно се повећао захваљујући куповини и пријему из других библиотека. До 1. јануара 1932. године откупљене су књиге у вредности од 507.000 динара, укључујући и знатан број намењен научном одељењу, које је раније било непопуњено због превисоких цена научне литературе.⁸

За овај период рада под покровитељством Руског комитета за културу интересантан је случај техничке библиотеке, која је постојала при Савезу руских инжењера у Краљевини СХС. Она је отворена у октобру 1922. али је, због недостатка новца за куповину, до 1925. имала свега 66 књига. Године 1929. њен комплетан фонд је предат Руској јавној библиотеци у Београду, али су се руски инжењери врло брзо предомислили и вратили књиге „под своје“, одлучивши да буду „власници“ својих књига, а не „добављачи“.⁹

До 1932. године новчана помоћ Руској јавној библиотеци у Београду смањена је са почетних 22.000 на 14.000 динара месечно, а пропорционално су се смањили и трошкови набавке, са тринаест на девет хиљада динара. Управа библиотеке настојала је да пронађе алтернативне начине за набавку литературе. „Од књижара се купују само новоиздане књиге, обично уз велики попуст у односу на номиналну цену“, написао је Виктор Диодорович Брјански у Извештају о раду библиотеке за 1928–1932. годину, „а главни део откупа – старих књига и часописа – врши се у иностранству и у бившим руским регионима: Француској, Летонији, Литванији, Пољској. Ове куповине, које се врше директно од лица која продају старе књиге, за нас су најисплативије, јер цена књига је два, три, а понекад и десет пута јефтинија него што би била да се купују од књижара, који посебно цене старе књиге“.¹⁰

Представа о њеном раду у то време може се стећи из једног новинског чланка. Наиме, дневне новине *Време* крајем јануара 1932. године објављују интересантан текст следеће садржине: „Паралела. – У Академији наука налази се једна руска библиотека. Негде на последњим спратовима. И, до ње мора да се иде, у већини случајева, лифтом. Лифт стаје динар. Данашњи, тешки динар, никлено сребрни динар који је тежи но некада наполеон.“

Ако вас не мрзи запитајте портира како ради лифт. Рећи ће вам: ‘Много ради, због ове руске библиотеке...’. И заиста, већина ‘пасаџера’, и поред тога што је у тој згради много бироа, иде у руску библиотеку. А колико их пропешачи донде уз оне громогласне дрвене ступенице...

⁶ Косик, Что мне до вас, 24.

⁷ Костина, „Библиотечное дело в Зарубежной России 1920–1930-х гг.“, 79.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, 80.

Ево зашто то констатујемо: из себичности, самопоуздања. Не дај Боже да нашу Народну библиотеку, на Варош-капији, преселе негде на неки спрат, и да се до ње мора лифтом. Часна реч: за три месеца морала би да се затвори... Ето, то се зове дискретна паралела.

А ви већ знате шта је паралела? То су линије које се никада не састају, никада не поклапају [...].¹¹

Највећа промена набоље у животу Руске јавне библиотеке у Београду десила се октобра 1932. године, када се преселила у нове, наменске просторије у новоизграђеном Руском дому.¹² Просторије су се налазиле на истом месту на којем је и сада библиотека Руског дома, а поред пространог магацина за књиге имала је две читаонице: једна је служила за бесплатно читање новина и часописа, а другу су користили студенти, писци, научници и новинари.¹³ Крајем године фонд је бројао преко 60.000 штампаних публикација.¹⁴

Све до почетка Другог светског рата Руска јавна библиотека у Београду сматрана је „највећом руском националном књижном збирком“.¹⁵ Ипак, тачније би било назвати је највећом руском библиотеком ван Русије. Опет, и ту би прво место заузела Библиотека Тургењева у Паризу, с тим што је париска доста старија од београдске и њу је основала и финансирала Руска империја, тако да би и ово поређење било неравноправно. Све у свему, београдска библиотека је дневно издавала до 600 књига,¹⁶ опслуживала је више од 2300 претплатника, што је, са породицама, износило 7000–8000 људи. Без претеривања се може рећи да су скоро сви становници руског порекла у Београду користили њене услуге.¹⁷

О значају ове библиотеке за културни живот Краљевине уопште најбоље говори „Извештај Управе Београдске секције Друштва Ј. Б. за 1933 г.“ поднет на Скупштини југословенских библиотекара одржаној децембра месеца 1936. године. Како наводи *Време*, на овој скупштини је истакнуто да „[...] стање библиотека на подручју Секције, у већини не задовољава захтеве савременог библиотекарства. Већина библиотека нема своју зграду, нити довољну дотацију, нити стручно особље. При томе, многе библиотеке уређене су примитивно и без каталога. Најбоље су уређене: Народна библиотека, Универзитетска библиотека, Општинска библиотека и Руска јавна библиотека. За сада већ, Руска библиотека успела је да прикупи огроман број највећих и најпознатијих руских издања, те по своме богатству с руским књигама долази на прво место у целој Југославији [...]“.¹⁸

Други светски рат – почетак краја

Међу жртвама шестоаприлског бомбардовања Београда 1941. године нашло се и много припадника руске заједнице. Осим тога, уништен је и један део руских институција, попут зграде Института „Н. П. Кондаков“ заједно са веома богатом библиотеком. Срећом, објект Руског дома остао је нетакнут. Почетак немачке окупације донео је са собом и прво идеолошко чишћење богатог фонда Руске јавне библиотеке. Тако познати позоришни редитељ Јуриј Ракитин (Јуриј Львович Ракитин, 1882 – 1952) у свом дневнику 27. јула 1941. године записао је: „Данас сам први пут купио руски билтен, који излази недељно. Било је страшно читати о

¹¹ „Паралела“, *Време*, 21. јануар 1932, 2.

¹² „Почело је усељавање у нови Руски дом“, *Правда*, 28. август 1932, 4.

¹³ Сергей Юрьевич Танин, *Русский Белград*, (Москва, Вече, 2009.), 63.

¹⁴ Косик, *Что мне до вас*, 39.

¹⁵ Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, 85.

¹⁶ Миленковић, Павловић, *Белоемиграција у Југославији 1918–1941*, 236.

¹⁷ Танин, *Русский Белград*, 63.

¹⁸ „Скупштина библиотекара: Недостатак наших библиотека“, *Време*, 24. децембар 1936., 4.

спаљивању већег броја књига у дворишту Руског дома [...] Спаљене су и књиге Мерешковског [Дмитрий Сергеевич Мережковский, 1865–1941 прим. аут.] *Нейознаџи Исус*. Зашто правити од Сухотина [Лев Михайлович Сухотин, 1879–1948, прим. аут.] паћеника из времена Савонароле и спаљивати његов уџбеник?“ Да је екстремизма било на обе стране говори и запис Ракитина у истом дневнику, овај пут од 8. августа: „Они [Руси] су хтели да спале и Толстојево *Васкрсење*, али Немци то нису дозволили.“¹⁹ Немачки нацисти су иначе церемонијално спаљивали све књиге које су сматрали супротнима својој идеологији, у склопу „акције против ненемачког духа“. Овакво чишћење (Säuberung) Руске библиотеке свега неколико дана после почетка операције „Барбароса“ (инвазије на Совјетски Савез) било је више пропагандни чин. Неки руски екстремисти су, опет, хтели да искористе ситуацију и да униште Толстојево *Васкрсење* због велике буре коју је та књига изазивала у јавности, убеђени да она помаже да се разуме и оправда Октобарска револуција.

Те прве године окупације директор библиотеке је поново био генерал-мајор Вјачеслав Викторович Хомицки. Због ликвидације низа руских друштвених организација (Земгор, Савез руских писаца и др.) које су јој предавали своје збирке, њен фонд се нагло повећао; такође је своје приватне збирке поконио и велики број руских породица које су због веома лоше материјалне ситуације напуштале Београд, па је 1942. године у њој било више од 100.000 књига. Она је у то време запошљавала 15 сарадника, месечни новчани прилив био је око 26.000 динара, а дневно ју је просечно посећивало 600 људи који су користили читаоницу или позајмљивали књиге. За позајмицу књиге почетком рата се плаћало 16, а 1942. тај износ је порастао до 25 динара. Без обзира на све то број сталних читалаца је и даље био око 2500 (с тим да је у Београду и околини у то доба живело око 6000 Руса).²⁰ Треба нагласити и то да је Руска јавна библиотека у Београду одговорила на апел упућен установама, друштвима, издавачима, књижевницима, научницима, трговцима и другим појединцима да помогну у обнови уништене Народне библиотеке у Београду и да је почетком 1943. године Народној библиотеци поконила 128 часописа у 3117 свезака и 1407 књига у 2296 примерака.²¹ Непосредно пре доласка црвеноармејаца Руска јавна библиотека располагала је књижном фондом од преко 130.000 наслова. На њеном челу био је пуковник Иларион Федотјев (Илларион Викторович Федотјев, 1880–1960).

Уништење библиотеке

Постоји веома мало података који говоре шта се дешавало са библиотеком после ослобођења Београда, октобра 1944. године. Историчари који су се усудили да говоре о овоме углавном су се позивали на сведочења виновника догађаја, која су међусобно различита, парцијална, пуна емоција и, најалост, идеолошки обојена. На основу оваквих сведочења тешко се може стећи објективна слика о томе шта се збивало са једном од највећих јавних библиотека у граду, вероватно и у држави. И сам аутор овог текста имао је прилике да крајем деведесетих година прошлог века уживо слуша сведочења „белих“ Руса који су били деца у то време. Они су се још увек живо сећали велике ломаче која се налазила отприлике испред улаза у данашње породилиште „Народни фронт“ (ул. Краљице Наталије 62), партизана који су из Руског дома у рукама износили књиге и младе скојевке која је одлучивала која књига ће да преживи, а која ће да гори. Вероватно у жељи да се права истина сакрије, о овим догађајима се причало врло штуро. Тако, на пример, Косик наводи само следеће: „Скоро цела збирка библиотеке ‘нестала’

¹⁹ Алексей Борисович Арсеньев, „Люди и книги: семья малиновых и их библиотека“, у Зборник радова „Руска дијаспора и словенски свет“ (Београд: Славистичко друштво Србије, 2013), 219.

²⁰ Тимофејев, Руси и Други светски рат у Југославији, 85.

²¹ Мираш Кићовић, Историја Народне библиотеке у Београду (Београд: Народна библиотека Србије, 2016), 175.

је између 1944. и 1949. године: неке књиге су, на срећу, украдене, друге мање срећне предате су на отпад или спаљене заједно са комплетима новина и часописа у ложишту котла Руског дома по хладном времену.²²

Руска јавна библиотека наставила је да ради и после ослобођења, мада не дуго – мање од месец дана. Совјетска страна је убрзо поставила питање предаје зграде бившег руског посланства (налазила се преко пута Андрићевог венца, где је сада споменик цару Николају II), као и преостала два објекта на парцели између Улице краља Милана и Улице краљице Наталије, рачунајући и зграду Руског дома.²³ Према сећањима тадашњег радника библиотеке Д. А. Асејева, библиотека је „проглашена власништвом СССР-а и читаоцима је забрањено да узимају књиге из ње, а особље је било растурено. У ствари, библиотека је постала ратни плен: њена врата нису била закључана, само је на улазу стајао југословенски партизан са пушком, који није дозвољавао цивилима да уђу; али је совјетска војска улазила потпуно слободно, улазила је у гомилама. И официри и војници су узимали књиге ‘на читање’ и, наравно, нису их враћали [...] Међутим, убрзо су се власти опаметиле и, у страху од тровања совјетских војника емигрантским идеолошким отровом, чврсто затвориле врата библиотеке“.²⁴ Треба напоменути да су власти СССР-а сматрале припаднике „беле“ емиграције за идеолошке непријатеље чији ставови и идеје могу да поколебају војнике Црвене армије.

О стању саме зграде Руског дома говори писмо тадашњег настојатеља Руске цркве у Београду Ивана Сокала (Иван Иванович Сокал, 1883–1965), каснијег Епископа Инокентија (Инокентий): „Посебно је хитно питање Руског дома у Београду и других зграда које се налазе на истој територији бивше руске амбасаде. Од 17. новембра 1944. године све ове зграде су затворене без икаквог надзора и бриге. Затворене су изненада; као резултат тога, поправке штете настале током уличних борби нису извршене, а ове зграде су остале незаштитене од зимског времена. Поновљени апели српским властима и разним јавним организацијама до сада су били безуспешни. Поразбијани прозори их не штите од хладноће, снега и кише, подземне воде преплављују подруме; од првог мраза попуцале су водоводне цеви [...] Руски дом је сада у тако тужном стању [...] Она [библиотека] и сада, након што су јој совјетске војне власти одузеле низ књига, налази се у великом нереду [...]“²⁵

Уништавање библиотеке коментарише и Никифоров: „Чувену библиотеку Тургеев у Паризу уништили су нацисти. Руска јавна библиотека у Београду пропала је због саучесништва и неодговорности неких руководиоца совјетских институција у Југославији [...]“ Наравно, овде постоји извесно претеривање. Руски званичници у Југославији били су само персонификација совјетске политике која је вођена у то време према монархистичкој емиграцији. Али они су се, према речима Евгенија Шварца, показали као најбољи ученици.²⁶

Доласком Руског дома у руке Совјета Руска јавна библиотека формално престаје да постоји. Зграда Руског дома убрзо је реновирана, из ње су поскидана сва обележја Руске империје, постављена нова, комунистичка, и већ 1946. године отворен је Дом совјетске културе. Д. А. Асејев сведочи да је 1946. године и библиотека поново отворена за јавност, али да ју је посећивало врло мало дотадашњих чланова. Избегавали су је. Нови совјетски библиотекари за читање су нудили само неколико хиљада наслова, искључиво совјетске публикације пропагандне

²² Косик, Что мне до вас, 40.

²³ Милана Живановић, „Судбина наслеђа руске емиграције у Југославији 1944–1945“, Историја 20. века год. XXXIX, 1 (Београд, Институт за савремену историју, 2001.), 84.

²⁴ Арсенев, „Люди и книги“, 220.

²⁵ Косик, Что мне до вас, 40.

²⁶ Константин Владимирович Никифоров, „Ю.А. Писарев о русской эмиграция в Югославии“, у Сборник Славяне и Россия: Россия, Болгария, Балканы. Проблемы войны и мира. XVIII–XXI вв. (Мифы и реальность) (Москва: Институт славяноведения РАН Москва, 2019), 450.

природе, и неколико страних класика. Преостале књиге лежале су под кључем у магацину и чекале да им Москва одреди даљу судбину.²⁷

О судбини књижног фонда говори и тадашњи директор Дома који је, по сопственим наводима, „под великим слојем прашине и прљавштине“ затекао 60.000 до 70.000 књига, пославши притом у СССР један вагон оних за које је сматрао да поседују архивистичку или културну вредност, припремајући потом још један вагон за слање. Корисним за потребе библиотеке проценио је 15.000 до 20.000 наслова. Неколико хиљада публикација је затим поклоњено новоформираном Друштву за сарадњу са СССР-ом – ове књиге су после укидања друштва 1949. године предате Библиотеци града Београда, да би позних шездесетих година биле расходоване као папирни отпад.²⁸

Ни књиге које су остале у Руском дому (тада Дому совјетске културе) нису имале бољу судбину, већ је настављено њихово систематско уништавање. Разлози су били чисто бирократске природе: Дом није имао средстава ни могућности да их конзервира и рестаурира, превоз књига до Москве је био превише компликован и скуп, а у складишту су заузимале драгоцен простор. Једини спас од ломаче за ове књиге био је у – њиховој крађи! Тако постоји више сведочења да су радници Руског дома или чланови њихових породица кришом узимали кључ од складишта са књигама и бирали оне које би касније са личним стварима односили у Русију.²⁹ Аутор овог текста је и од садашњих запослених у Руском дому сазнао да постоји живо предање да су руски студенти, који су осамдесетих година 20. века стажирали у Руском дому, имали задатак да ноћу, кришом, камионима одвозе старе књиге на депонију. Они би се, по повратку камиона, сами враћали на депонију и по мрклом мраку тражили књиге да би их спасили и однели кући.

Тек 1975. године, када од ових књига није остало готово ништа, библиотеку Руског дома је посетила Н. П. Горскаја, представница Државне библиотеке СССР-а „В. И. Лењин“ и заменица шефа Одељења за набавку. Она је у изузетно тешким условима за рад у прљавом подруму успела да пронађе и сачува свега неколико књига.³⁰

Епилог

Уништавање овако богате заоставштине у Београду није прошло незапажено у СССР-у. Тако познати совјетски и руски историчар Јуриј Писарев (Юрий Алексеевич Писарев, 1916–1993) у истраживању из 1991. године даје можда најобјективније разлоге за ову трагедију: „Сада је тешко установити ко је први дао Херострату³¹ наређење да се уништи ‘белоемигрантско смеће’. У котларници Дома совјетске културе спаљене су новине и часописи емиграната, неки од њих су предати као стари папир 1946–1947. године. Књижни фонд [...] није послат у Москву [...] Библиотека је препуштена на милост и немилост, нико о њој није марио [...] Кратко и релативно ‘одмрзавање односа’ [у време Хрушчова] уступило је место дуготрајном ‘захлађењу’ у време владавине Брежњева. Дошло је до заокрета ка неостаљинизму. У таквој ситуацији десило се уништење емигрантске библиотеке у Београду. Веома је уочљиво да је библиотека претрпела највећу штету кад је ванредни и опуномоћени амбасадор СССР-а у Југославији био Н. П. Фирјубин (1955–1956). Совјетске власти су игнорисале сигнале писаца и научника о катастрофалној ситуацији емигрантског књижног фонда. Тако су Савез књижевника СССР и Министарство културе СССР игнорисали захтев К. М. Симонова [из 1966. године] о поновном

²⁷ Арсенјев, „Люди и книги 220.

²⁸ Живановић, „Судбина наслеђа руске емиграције у Југославији 1944–1945“, 85.

²⁹ Због очигледних разлога не бих наводио имена ових сведока.

³⁰ Арсенјев, „Люди и книги“, „Руска дијаспора и словенски свет“, 221.

³¹ Херострат је био младић који је 356. п. н. е. запалио најзначајније Артемидино светилиште, храм у Ефесу.

издавању књига И. А. Буњина и о заштити београдске библиотеке. Петиција двојице совјетских научника, професора Московског државног универзитета В. Г. Карасева и доцента В. П. Гудкова, упућена 60-их година амбасадору СССР-а у СФРЈ А. А. Епишеву (1961–1962), којом се захтевало спашавање библиотеке, завршила је без икаквог одговора. Исти резултат добио је и аутор ових редова [Писарев, прим. аут.] када је два пута постављао исто питање амбасадору В. И. Степакову (1972–1978).³²

Од фонда највеће руске библиотеке ван Русије сачуван је мали број књига, углавном сакривен у приватним библиотекама и колекцијама. Ипак, понекад се на страним аукцијама, у антикварницама или у неком дигиталном репозиторијуму може пронаћи и књига са печатом на ком пише „Русская публичная библиотека в Белграде“. Аутор ових редова имао је срећу да у садашњој библиотеци Руског дома пронађе примерак књиге Пола де Крајфа *Охошники за микробами*, издате у Москви 1938. године. Књига на себи носи евиденциони број 24681/1. Вероватно је у библиотеку дошла као део неког поклона, али, ето, вратила се кући...

„Тек када сам завршио своје путовање могао сам да сагледам и своју књигу у целини. Схватио сам да ни она није ништа мање од новог разумевања онога чему библиотеке и служе – не уметности, архитектури, образовању, политици, антикваризму, науци о дигитализацији или информисању. Оне служе искључиво људскости и самоочувању. Таква је, дакле, сложена слика библиотека које су сачињене од наше крви и меса, нас самих и наших душа. Зашто нас толико погађа призор паљења књига? Управо зато што ми и јесмо књиге.“³³

Извори и литература

1. Арсеньев, Алексей Борисович. „Люди и книги: семья малининых и их библиотека“. У *Зборник радова „Руска дијаспора и словенски свет“*, 206–223. Београд: Славистичко друштво Србије, 2013.
2. Kells, Stuart. „Blood, bookworms, bosoms and bottoms: the secret life of libraries“. *The Guardian*, 27. 8. 2017.
3. Косик, Виктор Иванович. *Что мне до вас, москитовые Белграда? Очерки о русской эмиграции в Белграде, 1920-1950-е годы, Часть I*. Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения, 2007.
4. Костина, Ирина Олеговна. „Библиотечное дело в Зарубежной России 1920-1930-х гг.“. Докторска дис. Москва: Московский государственный университет сервиса, 2005.
5. Kićović, Miraš, *Istorija Narodne biblioteke u Beogradu*, Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2016.
6. Milenković, Toma i Momčilo Pavlović, *Beloemigracija u Jugoslaviji 1918-1941*, Tom I. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.
7. Никифоров, Константин Владимирович. „Ю.А. Писарев о русской эмиграция в Югославии“. У *Сборник Славяне и Россия: Россия, Болгария, Балканы. Проблемы войны и мира. XVIII–XXI вв. (Мифы и реальность)*, 447–456. Москва: Институт славяноведения РАН Москва, 2019.
8. „Paralela“, *Vreme*, 21. januar 1932, 2.
9. „Počelo je useljavanje u novi Ruski dom“. *Pravda*, 28. avgust 1932, 4.
10. „Skupština bibliotekara: Nedostatak naših biblioteka“, *Vreme*, 24. decembar 1936, 4.
11. Танин, Сергей Юрьевич, *Русский Белград*, Москва: Вече, 2009.

³² Арсеньев, „Люди и книги“, 220.
 Николај Павлович Фирјубин (Николай Павлович Фирюбин, 1908–1983)
 Константин Михайлович Симонов (1915–1979)
 Виктор Георгиевич Карасев (1922–1991)
 Владимир Павлович Гудков (1934–2020)
 Алексеј Епишев (Алексей Алексеевич Епишев, 1908–1985)
 Владимир Ильич Степаков (1912–1987)

³³ Stuart Kells, „Blood, bookworms, bosoms and bottoms: the secret life of libraries“, *The Guardian*, 27. 8. 2017.

12. Timofejev, Aleksej J. *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji, uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, knjiga br. 66, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010.
13. Živanović, Milana. „Sudbina nasleđa ruske emigracije u Jugoslaviji 1944–1945“. *Istorija 20. veka god. XXXIX*, 1, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2001, 77–98.

Russian Public Library in Belgrade

Summary

The Russian public library that existed in Belgrade between the two world wars was the second-largest Russian library outside of Russia. It began its life as a modest library of the All-Russian Union of Cities. Its expansion was after 1928 when it came under the supervision of the newly established Russian Committee for Culture. It survived the Second World War, during which it took the title of the largest Russian library outside of Russia. The library officially stopped working after the liberation of Belgrade from the German occupation and the takeover of the Russian House building by the Soviet Union. The rich collection of the library slowly disappeared till the eighties of the last century.

This paper aims to draw the attention of librarians and the general public to the institution that represented one of the important factors of the cultural life of Belgrade until the end of the Second World War.

Keywords: Russian public library in Belgrade, „white“ emigration, Russian House, Second World War

Примљено: 11. октобра 2023.

Исправке рукописа: 26. октобра 2023.

Прихваћено за објављивање: 29. октобра 2023.